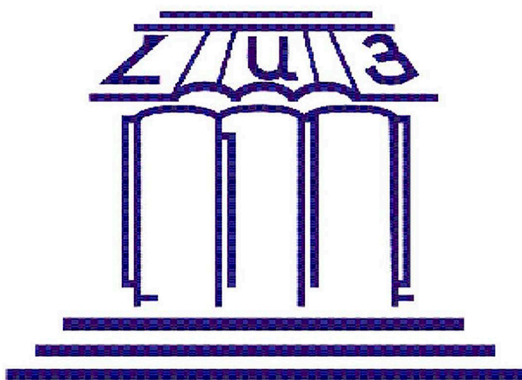

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նշ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

13368

Euphorbia

Euphorbia hirsuta

Euphorbia hirsuta

9(56)

9-37

1926

5 OCT 2011

ՋԱՐԵԻԱՆԴ

ԿՈՆԱՆՔ ՇԱՇՏՈՒԻԼ

ԹՈՒՐԲԻՆ ՇԵՏ

- Ով քնած էք՝ արթուն կացե՛ք.
Ով արթուն էք՝, եղե՛ք. կեցե՛ք
Ով կեցե՛լ էք՝, զենք կապեցե՛ք.

Սասունցի Դավիթ

1325

[Բնագրե՛լ]

1926

ԲՆԱԳԺՂԱՆՆԵ

ՅԱՆՈՇԾԱՆ ԳՆԱՅՈՂԻ

ՇԺՏ ՄԱԳՈՒՈՐ

ՇԺՏ ՄԱԳՈՒՈՐ

ՇԺՏ ՄԱԳՈՒՈՐ

ՇԺՏ ՄԱԳՈՒՈՐ

ՇԺՏ ՄԱԳՈՒՈՐ

842-1002

184

9(56)
9-37

Գրադարան

ԿՐՆԱՆՔ ՆԱՇՏՈՒԻԼ ԹՈՒՐՔԻՆ ՆԵՏ

Վերջին հնդամեակի ընթացքին պատահած երկու խոշոր դէպքեր — Հայաստանի դրաւումը Ռուս խորհրդի իշխանութեան կողմէ եւ Լօղանի Բօնֆերանսը, ուր «մեր դաշնակից» մեծ պետութիւնները առանց մեղի հաշտութիւն կնքեցին թուրքիոյ հետ, կը կազմեն պատմական հանգրուան մը մեր քաղաքական կեանքի եւ քաղաքական մտածողութեան համար: Այդ երկու դէպքերու արձանագրութեամբ ոչ միայն կը դառնայ հայ ժամանակակից պատմութեան արկածալից ու նշանակալից մէկ էջը, այլ եւ կը փակուի հայ ժողովուրդի քաղաքական հասակի որոշ մէկ շրջանը — անմեղութեան շրջանը:

Կը յաջորդէ հիասթափութեան շրջանը: Ճիշդ է, Լօղանի Բօնֆերանսէն չէ որ կը սկսի մեր հիասթափութիւնը միջազգային դիւանադիտութենէն: Ան կը սկսի Բերլինի Բօնֆերանսէն, որմէ վերադարձին խրիմեան Հայրիկ պատմեց իր «Թղթէ շերերին ու հերիսային» պատկերաւոր եւ իմաստալից պատմութիւնը եւ Նարայէյ երգեց — «Ո՛հ, տարներէն չկայ յոյս»:

Սակայն ամբողջ կէս դար, մեր քաղաքական փոթորկոտ կեանքի ընթացքին, հայ ժողովուրդը,

13368

կարծես չար վհուկէ մը յուռութեամբ, ման է եկեր յոյսերու եւ յուսախարութիւններու նոյն կախարդական շրջանակին մէջ:

Ամբողջ կէս դար, նոյն կրկներեւոյթները հրապուրեց են մեզ դէպի նոյն մահացու անդունդները:

Հազար անգամ տեսեր ենք որ օտարներէն չկայ յոյս, եւ շարունակեց ենք յոյս դնել մեծ ազգերուն վրայ, հաւատալ անոնց, անոնցմէ սպասել մեր փրկութիւնը:

Ճիշդ է, այդ կէս դարու միջոցին էր որ երեւան եկաւ ու զարգացաւ մեր նորագոյն կեանքի ամենէն լուսաւոր, ամենէն հիմնական երեւոյթը — Հայ Յեղափոխութիւնը: Փաստ է որ վերջին քառասուն տարիներու ընթացքին, հերոսական երիտասարդներու սակաւաթիւ խումբեր, զէնքին փարած իբրեւ փրկութեան միակ միջոցի, մեր ցեղի դոյապայքարը մղեցին թուրք բռնակալութեան դէմ:

Բայց այս պարագան, ինչքան ալ յուսալից հայ ազգի վերածնութեան տեսակէտէն, չի փոխեր իրականութիւնը: Այն, որ մեր ժողովուրդի ստուար մեծամասնութեան համար մեր քաղաքական հոլովումներուն բեւեռային աստղը եղեր է «խաչապաշտ» օտարը, «Ինկիլոզը» կամ «Քեոին»:

Մինչեւ անգամ այդ շարժումներու ղեկավարները, մինչեւ անգամ Ֆէտային ինքը, հերոսամարտերու որոտին մէջէն, իրենց մէկ ահաւոր յամարեց են դէպի Եւրոպա, իմանալու համար թէ ինչ արձագանգ պիտի տայ մօսիներու պայթիւնը կամ ուժանակներու բոմբիւնը...

Այսպէս եղեր է մինչեւ երէկ:

Լօզանի մէջ ամենէն կարճատեսներուն համար իսկ ակներեւ յստակութեամբ երեւան եկաւ «արեւմտեան քաղաքակիրթ ազգերու» հարազատ դիմագծութիւնը — մրցակից դործի մարդոց, յափշտակիչ բազէներու դիմագծութիւնը: Հայի արիւնը, անգամ մ'եւս, բայց աւելի ըմբոստացուցիչ կերպով, սակարկութեան նիւթ դարձաւ: Ու այս անգամ ոճրապարտ աճուրդը կատարողներու խումբին ղեկին էր Մեծ Ուլիսէսի հայրենիքը, որուն հետ այնքա՞ն յոյսեր կապեր էինք:

Միւս կողմէ Հայաստանի անկախութեան խորտակումը եւ մեր փոքրիկ հանրապետութեան հողերուն բաժանումը մեր դարաւոր տէրերուն միջեւ, եկաւ քանդելու մեր վերջին կոռուանն ու ապաւէնը, եւ փարատելու ուրիշ երկարատեւ խարկանք մը — հաւատքը դէպի Ռուսաստան: Հաւատքը դէպի «Ռուս Մեծ Ազգին» կատարելիք փրկարար դերը մեր ազատագրութեան դործին մէջ:

Լօզանը, սակայն, մէկ անգնահատելի ծառայութիւն մատուց մեզ — ան բրտօրէն բայց որոշակի յայտնեց մեզ որ մե՛նք մեր գլխուն հարը պէտք է նայինք:

Ինքն իր ոյժերուն եւ միջոցներուն մնացած մարդուն համար դոյութեան հազրը կը պարզանայ մեծապէս, թէ եւ ան կը դառնայ շատ աւելի դժուարին, մինչեւ իսկ մահու չափ վտանգաւոր:

Եւ այս խոշոր առաւելութիւն մըն է:

Կտրուելիք ճամբային խորտուրորտութիւննե-

րը, անոր երկայնքին եղած կիրճերն ու կապանները, վիհերն ու դահավէժները գիտնալ, հակառակ իր անաւորութեան, բարերար է: Ուղեւորը գիտակցաբար ու կանխամտածութեամբ կը ծրագրէ իր առնելիք մէն մի քայլը:

Ամէն ճշդորոշուած հարց կիսով չափ լուծուած է արդէն:

Միջազգային աշխարհի շահամուլ ու դրուժան վերաբերմունքը մեր դատին հանդէպ նպաստեց ուրեմն յաջողութեան թանկագին նախապայմանի մը ստեղծումին:

Աշխարհը մեզ ըսաւ պարզ կերպով թէ՛ պէտք է յոյս դնենք օտարներու վրայ. որ ամէն ազգ սեփական շահերով կ'առաջնորդուի եւ սեփական միջոցներ կը գործածէ այդ շահերը հետապնդելու եւ պաշտպանելու համար:

Եւ ահա՛ հարուածին առթած կսկիծէն ու չըմանեցէն կը սկսի սթափիլ հայ քաղաքական միտքը եւ չորս կողմ՝ նայիլ, նոր լուծումներ որոնելով «հայկական հարցին», մեր ժողովուրդի ֆիզիքական ու քաղաքական գոյութեան հարցին, որ հակառակ Իսմէթներու եւ Չիչերիններու յայտարարութիւններուն, կեանքանի եւ անլոյծ է տակաւին, եւ աւելի հրատապ քան երբեք — մեզ համար:

Լրագրական յօդուածներէ վերջ արդէն կը սկըսին ապրիլ անդին երեւիլ գրքոյկներ ու գրքեր, որոնք կը փորձեն հանգամանօրէն վերլուծել եւ վերադնահատել մօտիկ անցեալը եւ հայոց ազգային քաղաքականութեան ուրուագծեր պատրաստել:

Երեւոյթը նշանակալից է. հայը, աչքերը դար-

ձուցած ուրիշներէն, կը փորձէ ինքն իրեն, իր շըրջապատին հետ կարգադրել իր հաշիւները եւ հարթել ապագայի իր ճամբան:

Ու, տարօրինակ բան, հայ քաղաքական մտքի նորագոյն պրպտումներու մէջ, իբրեւ ամենէն աւելի շեշտուող գիծ, երեւան կուգայ հաշտութեան ձգտումը — թուրքին հետ:

Թշնամիին, «ամենէն վտանգաւոր թշնամիին» հետ:

Կարծես գոյութիւն ունեցած չըլլա՛ր երէկի թարմ-արիւնոտ անցեալը: Կարծես գոյութիւն ունեցած չըլլա՛ր հայ Յեղափոխութիւնը — անոր ծընունդ տուող ըմբոստ ոգին: Կարծես հայ ժողովուրդը, չարահար պարտուած իր բոլոր նպատակներուն մէջ, գլխիկոր կը վերադառնայ իր հայրերու ըստրուկի իտէպլին. — «Լե՛ր իրաւախոհ ընդ ոսոխի քում»...

Ի՛նչ անիմաստ եւ անգութ է պատմութիւնը: Ուրեմն ի զո՛ւր թափուեցաւ այսքան արիւն. թափուեցաւ սուտ աստուածի մը համար...

Բայց ո՛չ: Սուտ աստուած մը չէր այն որ առաջնորդեց հայ Յեղափոխութեան անձնուէր մարտիկները, այն՝ որուն բազինին վրայ այնքա՛ն առատ, անհաշի՛ւ զոհեր ողջակիզուեցան: Ազգի մը ազատագրական պատերազմը սուտ չկրնար ըլլալ:

Եւ իրաւախոհութիւնները չէ՛ որ կը խորտակեն գերի ժողովուրդի մը շղթաները:

Կը թուի թէ Լօզանի դասը մենք ըմբռնած ենք կիսով չափ միայն:

Ըմբռնած ենք ա՛յն չափով որ հասկցած ենք թէ եւրոպացին չուզեր մատը մատին խփել մեզ համար եւ թէ մեր դատը մենք մեր ձեռքը պէտք է առնենք:

Ըմբռնած ենք այն չափով որ աչքերնիս արեւմուտքէն դարձուցեր ենք դէպի արեւելք, մեր աւելի մօտիկ շրջապատը, ձեռք բերեր ենք — վերջապէ՛ս — աշխարհադրական հասկացողութիւն:

Սակայն, կարծես անէ՛ծք մ'ըլլար հայութեան ճակատին մեր քաղաքական մտքի կեդրոնախոյսինքնախոյս այդ ձգտումը, մենք նորէն մեզմէ դուրս, ուրիշին մէջ, թէկուզ մեր դարաւոր երկու թշնամիներուն մէջ, կը փնտռենք մեր փրկութիւնը:

Կարծես դատապարտուած ըլլայինք յաւիտեան, Կարիպտեսի յորձանքներէն փախչելով Սկիւլլայի պտոյտներուն մէջ բռնուելու: Կարծես ազատութիւն, քաղաքական բաղձանքներու իրադրութեամբ մեզ համար նշանակէր միայն «տէր ու պաշտպան» փոխել: Կարծես մեզ համար քաղաքական խորհողութեան բարեշրջումը կայանար միայն օրէինթացիայի փոփոխութեան մէջ: Մինչեւ անգամ լաւագոյններէն շատերը, մեր մէջ, թէեւ թօթափած ստրկամտութեան փողին իրենց ոտներէն, դեռ կը պահեն տեսակ մը արքամեակի հոգեբանութիւն:

Ոստարդէտ է մեր հաշտասէրներու բանակը:

Ուղղահայեաց հատուած մը հայ ժողովրդի վերին խաւերէն մինչեւ անոր լայնանիստ խարխուլը, ցոյց պիտի տար որ ամէն մէկ շերտէն նմոյշ մը կայ այդ բանակին մէջ. եթէ բանակ կարելի է անուանել զէնքերը նետած, ճերմակ դրօշը պարզած, դէպի

անձնատուութիւն դիմող մարդոց բազմութիւն մը:

Օտարներ ալ կան այդ բանակին մէջ — վարձկան կամ կամաւոր, չահախնդիր կամ անկեղծ: Ու ամէնք, ամէնը կ'աղաղակեն. — «Մոռնա՛նք անցեալը. յիշելը մեղք է, անօգուտ, վնասակար...»:

«Ներե՛նք», կը քարոզէ միսիոնարը, որուն համար առեւանգուած հայ կոյսն ու կիներ Գրիստոնէութեան անուղղակի առաքելութիւններ են Տիրոջ անխմանալի կամքով հարեմներ ուղարկուած: Միսիոնարը, որուն համար հայ միլիոնաւոր նահատակներու արիւնը այն բարեբեր աստուածառաքանձրեւն էր, որով ոռոգուեցաւ հեթանոսներու սըրտին կարծր հողը ու հերկելի դարձաւ Յիսուսի սերմնացաններուն համար:

«Ներե՛նք» կը փութայ արձագանգել պատուելին, որուն աչքին մեր պատմութեան վերջին յիսնամեակի շարժումները յատկանշող նոր հաւատամքը «միայն զէնքով կայ հայոց փրկութիւն», այն աններելի եւ մահացու մեղքն է, որուն համար Աստուածաշունչի յիշաչար ու վրէժխնդիր Տէրը պատժեց ո՛չ միայն մեղանշողները, այլ ըստ իր բարի սովորութեան, անոնց եօթը պորտը — եւ ամբողջ անմեղ ժողովուրդ մը անոնց հետ:

Պատուելին որ մեր յեղափոխական քարոզիչներուն առաքելական հաւատքն ու ազատագրութեան զինուորներուն մարտիրոսական զոհաբերութիւնները սկիզբէն ի վեր համարեց «խեռ ու ըմբոստ չար ոգիի» մը արտայայտութիւնը միայն: Որ իր ձեռքը զտնուած բոլոր միջոցներով ջանաց խորտակել մեր երիտասարդութեան ազատատենչ ձգտումները: Որ

խորհուրդ տուաւ չարունակ՝ հակառակ չկենալ չարին, մէկ երեսդ ապտակողին միւսը դարձնել, բաճկոնը ուղողին չապիկն ալ տալ:

Պատուելին որ մէկ աղգային քաղաքականութիւն կը հասկնայ միայն — աղօթել, աղօթել ու որբեր խնամել, սպասելով որ նոր որբեր առաջ գան:

Եւ որ, օտար միսիոնարէն ետ չմնալու քրիստոնէական նախանձախնդրութեամբ հանդանակութեան սիւնալիներ կը բանայ... Թուրք որբերուն համար:

«Վարպէ՛տ ըլլանք» կ'ըսեն մեր հին պահպանողականութեան վերջին մնացորդները: «Եթէ զոյշ ու խոհեմ եղած ըլլայինք ժամանակին, այս բոլորը չէր պատահեր: Այն ատեն շատ ըսինք, մտիկ չըրին ջահիլները: Ինչ է նէ, բանը բանէն անցած է հիմա, աւելորդ է խօսիլ: Գոնէ ասկէ՛ ետքը սովորինք տեղերնիս ծանր նստիլ, ձայներնիս մեղի քաշել, սիրով ապրիլ մեզմէ զօրաւորին հետ: Ի՛նչ կ'ուզէ տուր շանը, երթայ. իսկ եթէ կրնաս խաբելով — սիրաշահելով բան մը ձեռքէն փրցնել՝ ա՛յ ապրիս»:

«Իչթէ ա՛յս է տկարին իմաստութիւնը,» կ'եղբակացնէ յաղթականօրէն հաճի աղան:

Ոչ միայն կը ներեն ու կը մոռնան, այլ «կեցցէ՛ Թուրքիա» կ'աղաղակեն անոնք որ «բանի մը խառնուած չեն» իրենց ամբողջ անօգուտ կեանքի ընթացքին: Այն հայանուն մեծափորները որոնք դրամի աշխարհաքաղաքացիութեան կը պատկանին: Անոնք որ նիւթի ամենազօր կարողութեամբ եւ «փօթիթիքոս» լեղուի ոյժով դեռ կը յուսան ողորդել

Թուրքը, վերադառնալ իրենց ծննդավայրը — միակ ըմբռնելի հայրենիքը իրենց ողորմելի հոգիներուն — ու տիրանալ իրենց «լքեալ գոյքերուն»:

Այս մարդոց հանդէպ Թուրքն իսկ չկրնար զըսպել իր պօգանքը: Եւ անոնց տուած փառաւոր ճաշերը դեռ չմարսած, զանոնք հրապարակաւ կ'որակէ «էտէպսիզ էրմէնիլէր» (անամօ՛թ հայեր):

Մոռցեր է երէկը հայ բոլշեւիկը մանաւանդ, որ հայն ու Թուրքը հաւասարապէս կը նկատէ զոհերը բուրժուական իմպերիալիզմի: Հայ բոլշեւիկը որ ամբողջապէս եւ կամովին կ'անգիտանայ հայ ժողովուրդի եւ մասնաւորապէս Թրքահայութեան սարսափելի երէկը: Հայ բոլշեւիկը որուն «իզմ»երով խճողուած խելապատակը չի կրնար ըմբռնել մինչեւ անգամ ներքէլ-չներքէլու հարցի մը գոյութեան իրաւունքը հայ ժողովուրդի սրտին մէջ, «Թուրք եղբայր աշխատաւորութեան հանդէպ»:

Չէ՞ որ, իր կարծիքով, երկու ժողովուրդները եղի-մեղրի պէս կ'ապրէին կողք-կողքի Թրքական!! հողերուն վրայ: Եւ միայն հայ ժողովուրդի անսահման յիմարութիւնն էր որ մղեց զայն գործիք դառնալու իմպերիալիստական մեծ պետութիւններու ձեռքը ... Չէ՞ որ հայ ժողովուրդը իր տուժածին չափ ու աւելի վնաս հասցուց իր տիմարութեամբ՝ Թուրք աշխատաւորութեան, քաղաքակա՛նապէս ու ֆիզիքապէս:

Ու հայ բոլշեւիկը, ձեռք առած մոսկովեան կնուտը, կը խարազանէ մեր ժողովուրդի բազմաչարչար անցեալը: Ու մտրակը կ'իյնայ շառաչելով, դեռ բաց վէրքերու վրայ, անխնայ, անդադար, ան-

յադուրդ... կարծես այն ատեն միայն պիտի հանդարտի բուլշեւիկին ցասումը, երբ ամբողջ նահատակուած հայութիւնը, մէկ միլիոն գոհեալ արիւնոտ ուրուականները, վեր կենան իրենց գերեզմաններէն եւ խոնարհաբար ներում խնդրեն քուրճերէն:

Այս հասկացողութիւնը ունեցողին համար թուրքին ներելու կամ չներելու, հետը հաշտուելու կամ չհաշտուելու խօսք չկրնար ըլլալ անշուշտ:

Մե'նք ենք որ պիտի անիծենք մեր ամբողջ անցեալը եւ այն շարժումը որ աններելի սրբապղծութեամբ յեղափոխական անուանեցինք:

Մե'նք ենք որ թրքական անասելի վայրագութիւնները ամբողջապէս պիտի փաթթենք բուրժուական դիւանագէտներու եւ անոնց գործիք դարձած հայ ազգայնականներու վզին: Մե'նք ենք որ ձեռք պիտի կարկառենք թուրքերուն եւ եղբայրանանք անոնց հետ:

Բայց, կը զարմանայ բացառելով տեսնող եւ պաղ-արիւնով խորհող մարդը, հէնց Զինովիւնի նախագահութեան տակ, Բազուի մէջ գումարուած արեւելեան ժողովուրդներու Միջագայնականին մասնակցող թուրքը չէ՞ր որ խլեց հայ գիւղացիութեան սեփական հողերը եւ սարքեց Ալեքսանդրոպոլի ջարդը: Այն ընկեր թուրքը, որուն Ալեքսանդրոպոլի հայ բնակչութիւնը, անամօթ հայուհիի մը առաջնորդութեամբ, դրօշակներով ընդառաջ գընաց:

Եւ ո՞րն է այն թուրք կառավարութիւնը որուն ձեռքերը արիւնոտած չըլլան հայի արիւնով: Եւ ո՞րո՞նք են այն սարսափները որոնց մէջ «հանրապե-

տական, կոմունիզմի համակիր եւ բուրժուական իմպերիալիզմի դէմ մարտնչող» Գեմալական Թուրքիան պակաս մնաց իր նախորդներէն:

Եւ մանաւանդ ե՞րբ պատահեր է որ ոեւէ զանգուածային ոճիր, Թուրքիոյ մէջ, կատարուած ըլլայ զուտ-կառավարական միջոցներով, զինուորներով ու ոստիկաններով:

Ե՞րբ պատահեր է որ ամբողջ քուրճ ժողովուրդը, մէկ մարդու պէս, սիրով ու ցնծութեամբ մասնակցած չըլլայ ջարդին ու աւարին...

Բայց հայ բուլշեւիկը կ'որանայ այս իրողութիւնը: Ընդունի անգամ, միեւնոյնն է, հայ բուլշեւիկի կարծիքով: Կարեւորը ա'յն է որ մե'ր «արկածախնդրութիւնները» զրգուցին թուրք ժողովուրդը:

Հայը ազատագրութեան ձգտելու իրաւունք չունէր: Հայը բռնութեան ու հարստահարութեան դէմ ըմբոստանալու իրաւունք չունէր: Սխա'լ էր անոր թուրքի լուծը թօթափելու ջանքը:

Անգլիացիին լուծին դէմ ընդվզելու եւ ազատագրութեան ձգտելու իրաւունք ունի հնդիկը: Իրաւացի ու արդա'ր են Րիֆցիին, Մարոքցիին, Ալժերցիին, Թիւնիսցիին, Եգիպտացիին ազատագրական կռիւնները կեղտոտ ու բուրժուա սպանացիներուն, իտալացիներուն եւ անգլիացիներուն աչքէմ: Սո'ւրբ է արաբներուն եւ տիւրքիներուն պայքարը իրենց օտար բռնակալներուն դէմ: Ամէնուն ըրածը յեղափոխութիւն է, բացի հայինէն:

Հայինը հակայեղափոխութիւն է:

Այս է բոլշևիկեան ուղղափառ ճշմարտութիւնը:

Որովհետեւ ազգային ձգտումները արգելք են միջազգային եղբայրութեան եւ Համաշխարհային Յեղափոխութեան:

Որովհետեւ հայրենիք եւ ազգ բուրժուական նախապաշարումներ են, որոնք կը պղտորեն պրոլետարին դասակարգային դիտակցութիւնը:

Որովհետեւ աշխարհն է կոմունիստին հայրենիքը եւ մարդկութիւնը անոր ազգը:

Այս ընդհանուր սկզբունքներէն մէկ դործնական հետեւութիւն կը հանէ հայ բոլշևիկը — հայն է արգելքը միջազգային եղբայրութեան, ա՛յն է որ պէտք է զոհէ իր իրաւունքներն ու շահերը յօգուտ արեւելեան միւս ժողովուրդներուն: Ա՛յն է որ պիտի կիզուի համաշխարհային յեղափոխութեան սեղանին վրայ:

«Թո՛ղ յաղթանակէ Համաշխարհային Յեղափոխութիւնը, թէկուզ Հայաստանի աւերակներէ վըրայ...»

Այս է հայ ծապրվարեաններու հաւատամքը:

Որովհետեւ հայ կոմունիստը չէ հետաքրքրուած հայ յեղափոխութեամբ ու հայ ժողովուրդի ազատագրութեամբ: Ան յառաջապահն է ուս եւ կոմունիստական իմպերիալիզմին, Մերձաւոր Արեւելքի ճակատին վրայ, եւ իբր ա՛յն, հաւատարմաբար կը կատարէ իրեն վստահուած պաշտօնը:

Որքան ատեն որ կոմունիստական իմպերիալիզմը, հարազատ ժառանգը ցարական իմպերիալիզմին, բարեկամ մնալ ուզէ Թուրքիոյ, հայ բոլշև-

ւիկը պիտի դատապարտէ հայ ազատադրական դործումները, պիտի կեղծէ հաւատալ թուրքի հետ եղբայրութեան եւ պիտի աշխատի մոլորցնել հայ ժողովուրդը այդ ուղղութեամբ:

Եւ ա՛յդ է պատճառը որ ազգայնականութեան դէմ քարոզե՛րը, երկու կողմին ալ ուղղուելու տեղ, միայն մե՛զ կ'ուղղուին:

Մեզի՛ է որ կը հրամայեն խեղդել մեր զգացումները: Ի վնաս մեզի է, որ տեղի կ'ունենան սահմանի ճշգրտումները:

Բայց այն օրը որ աւերուին Ռուսիոյ յարաբերութիւնները Թուրքիոյ հետ, նորէն մե՛զ է որ պիտի քշեն թուրքին դէմ այդ նոյն Համաշխարհային Յեղափոխութեան անունով: Կամ նորէն՝ պիտի մընանք անպէ՛ս ու անպատասպար թուրքի սրին առջեւ երբ Համաշխարհային Յեղափոխութեան պահանջները ստիպեն կարմիր բանակը ուրիշ տեղ փոխադրել իր «հայաստանեան» ոյժերը, ծայրագոյն արեւելք կամ արեւմուտք, միեւնոյնն է, մեզմէ հեռու:

Ու այն ատեն դուրս պիտի դան այս անգամ ալ ուրիշ «խզմի» մը սրտցաւ ճառախօսները ու մեզ դատապարտեն կոմունիզմի աշխարհակալական ձգտումներուն ծառայած ըլլալնուս համար:

Ե՞րբ պիտի դադրինք ուրիշներու կռիւները մղելէ:

Ե՞րբ պիտի սովորինք ըսել մեզի խորթ իզմերու անունով անմարդկային զոհողութիւններ պարտադրող հովիւներուն — «եթէ մեր բնաջնջումի գնով պիտի իրականանայ համամարդկային երջան-

կութիւնը, թող կորչի՛ այգայիսի մարդկութիւնը: Մէնք ալ այնքան իրաւունք ունինք դոյութեան ու երջանկութեան, որքան ո՛րեւէ աղբ»:

Բայց անբացատրելի է ճերմակ դրօշին տակ ներկայութիւնը այնպիսի տարրերու, որոնց տեղը հոն չէ եղած երբեք եւ պիտի չըլլայ: Պարտաւածականութիւնն ու հաշտամուրաց ոգին սկսած են սոսկալիլ եւ հայ ինտելլիգենտութեան բարձր ոլորտներէն ներս:

Այս երեւոյթը աւելի մտահոգիչ է:

*

* *

Մեր ազատագրական պայքարը պարտութեամբ վերջացաւ: Եւրոպա ու Ամերիկա դաւաճանեցին մեզ: Թրքահայութեան կէսը մորթոտուած, միւս կէսն ալ թափառական կը քշուի ծովէ ծով: Ո՛չ մէկ երկիր կ'ուզէ ընդունիլ «դադթականները», ո՛չ իսկ իրենց սեփական հայրենիքը: Կորսնցուցինք մեր անկախութիւնն ալ եւ մեր աւանդական «հիւսիսի պաշտպանը» կը սիրաբանէ մեր դահիճին հետ ու կը սիրաշահէ զայն ի վնաս մեզի:

Այսօր միեւակ ենք աշխարհի վրայ, փոքր ու անզոր ու արիւնաքամ:

Այս է, էական դժեւրուն մէջ, մեր այսօրուայ կացութիւնը:

Ի՞նչ պէտի է ընենք.

«Մեզ կը մնայ փրկութեան մէ՛կ ճամբայ միայն», կը պատգամէ հաշտասէրը — «հասկացողութեան լեզու դառնել թուրքին հետ»:

Բայց տեսնենք թէ կրնա՞նք հաշտուիլ թուրքին

հետ. իսկ եթէ չենք կրնար, կա՞յ փրկութեան ուրիշ ճամբայ:

Նախ շօշափենք հայ ժողովուրդի տրամադրութիւնը:

Հաշտասէրներու բանակը, ինչպէս հաւաստեցինք եւ ցոյց տուինք, կը պարունակէ նմոյշներ հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերէն:

Բայց այդ մօղայիք հաւաքածոն հարադատ ու իրաւագոր թարգմանը չէ՛ հայ ժողովուրդի զգացումներուն եւ քաղաքական խորհողութեան: Ան կը ներկայացնէ շատ շատ, խօսելու կամ գրիչ չարժեւոր կարող փոքրամասնութիւն մը միայն:

Մեծ համբը, հսկայ զանգուածը հայ ժողովուրդին, որ զուրկ է իր զգացումները արտայայտելու եւ դադափարները յօդաւորելու միջոցներէն, չի զգար եւ չի խորհիր այդպէս:

Հազիւ թէ արտասանեցինք «դժալ» բառը եւ ահա՛ վեր պիտի կենան մարդիկ եւ խորհուրդ տան մեզ ինչ որ բնախօսական տեղափոխութիւններ կատարել մեր մէջ — սիրտը ուղեղին մէջ փոխադրել, կամ ուղեղը սրտին մէջ, ի՞նչ եւ է:

Բարի խորհուրդի համար շնորհակալութիւն կը յայտնենք. բայց սիրտը, հաճոյ թուի այդ մեզ թէ անհաճոյ՝ մարդկային կազմի անբաժանելի եւ անտեղափոխելի մէկ մասն է:

Ո՛չ ոք զերծ է անոր աղբեցութենէն. ամենէն քիչ մեր հաշտասէրները:

Եւ այդ փաստը այնքան ալ մեծ դժբախտութիւն մը չէ: Անհատական թէ հաւաքական ամէն մեծ գործի մղիչը զգացումն է: Ի՞նչ կը մնայ հայրենա-

սիրութենէ, աշխատիրութենէ, հերոսութենէ, եթէ անոնց մէջէն հանենք զգացական տարրը: Ի՞նչ կը մնայ համամարդկային իտէալներէն, եթէ անոնցմէ տարազները սէրը դէպի մարդկութիւն: Հազիւ թէ, սառնասիրտ տրամաբանութեամբ, մէկը յանգի յեղափոխական դառնալու եղբակացութեան: Հազիւ թէ միտքը, ինքն իրեն, միշտ մէկը դէպի լեռները, դէպի Փետայիի անստոյգ կեանքն ու ստոյգ մահը: Հազիւ թէ զուտ բանականութիւնը կարող ըլլայ մարդերը յօժարակամ եւ խնդութեամբ առաջնորդել կախաղան:

Զգացումն է որ կը գործէ այդ հրաշքները:

Եւ ի՞նչն է որ կը մղէ մեր հաշտասէրները ձեռք առնել գրիչը ու ելլել այս նորօրինակ առաքելութեան, եթէ ոչ զգացումը: Զէ՞ որ հայ ժողովուրդի սէրը եւ ուրիշ օտար բռնակալի մ'ատելութիւնն է իրենց գործունէութեան զսպանակը:

Ներկայ սլայմաններու տակ, երբ ո՛չ մէկ առարկայական տուեալ, ո՛չ մէկ տրամաբանական հաւանականութիւն կայ արեւելեան ժողովուրդներու ներդաշնակ համագործակցութեան, ինչը՞, եթէ ոչ բարի ցանկութիւնը, զգացումն է որ կը մղէ մեր քաղաքագետները «Արեւելքը արեւելքցիներուն» վերտառութեամբ շէնքեր բարձրացնել անգոյ հիմերու վրայ:

Ո՞րն է իրատեսութիւնը. գոյութիւն ունեցող ատելութիւնն ու վտանգը տեսնելը, թէ սէր ու համերաշխութիւն երեւակայեւ ուր չկայ: Մեր բարի փափաքներուն ստեղծած մտապատկերները առարկայական թանձրացեալ իրողութիւններու հետ չը-

փոթե՞լն է իրատեսութիւնը: Ո՛չ:

Հասկնալի պիտի ըլլար եթէ մեզ ըսէին թէ «մեր զգացումը չիտակ է, ձերը սխալ»: Բայց ընդունելով հանդերձ թէ պէտք չէ որ զգացումները տարամերժօրէն թօն եւ ուղղութիւն տան մեր քաղաքականութեան, մենք չենք կրնար համակարծիք ըլլալ անոնց որ զգացումը ինքնըստինքեան, կը նըկատեն սխալի աղբիւր եւ կը խօսին անոր մասին կեղծ արհամարհանքով:

Հայ ժողովուրդի անունով խօսող մեր բարեկամները թոյլ տան մեզ ուրեմն, մեր լեզուով թարգմանել անոր ներքին աշխարհը, զգացումներն ու հասկացողութիւնները:

Կա՞յ հայ մը որու սրտին մէջ խոր վէրք մը բացած չըլլայ թուրքին եաթաղանը: Ո՞ր հայն է որ հայր, մայր, քոյր, եղբայր, կին կամ նշանած, ընկեր կամ բարեկամ, տեւէ՛ սիրելի մը զոհ տուած չըլլայ թուրք խժոժութեան: Ինչպէ՞ս մոռնալ այդ ամէնը. ինչպէ՛ս ներել, ինչպէ՛ս սեղմել հարազատներու արիւնով ներկուած այդ դարչելի ձեռքերը...

Ոճիւրի հանդէպ զայրոյթը ամենէն բնականն է զգացումներուն:

Որքան բնական է բարիքի համար զգալ սէր եւ երախտագիտութիւն, նոյնքան բնական է չարիքի դէմ լեցուիլ ատելութեամբ ու վրէժխնդրութեամբ:

Ոճիւրի հանդէպ զայրոյթը զգացումներու ամենէն վսեմն է միանգամայն:

Թուլամորթներն են միայն որ կը համակերպին ոճիւրին եւ անոր հետեւանքներուն: Չարիքին դէմ զայրանալ... բա՛ւր ինքնին ցոյց կուտայ թէ ի՞նչ

842-2002

բանի մէջ է այր մարդու վայել վերաբերումը:

Բայց վրէժը չարը չարով փոխանակելու պարզ բաղձանք մը չէ միայն:

Վրէժը արդարութիւն կը նշանակէ: Եւրոպական շատ մը լեզուներու մէջ vindication-վրէժ՝ կը նշանակէ միանգամայն արդարութեան յաղթանակ: Նոյնն է նաեւ հայերէնի մէջ. վրէժ ու արդարութիւն հոմանիշ են մեր դասական լեզուին մէջ:

Ոճիրին հանդէպ մեր զայրոյթը, ուրեմն, ոչ միայն բնական ու վսեմ, այլ եւ արդար զգացում մըն է:

Բայց զգալ բաւական չէ:

Պէտք է արդարութիւն ընել:

Եթէ արհամարհելի է այն փարիսեցին որ առաքինութիւնը կը փառաբանէ առանց առաքինի գործ մը կատարելու, զգուելի՛ է այն «արդարասէրը» որ չարիքն ու ոճիրը կը թողու անպատիժ:

Բարութիւնը պէտք է վարձատրել եւ չարութիւնը պատժել. ասոնք իրարու հաւասար եւ իրար լրացնող բարոյական պարտականութիւններ են. առանց մէկին միւսը կը մնայ անկատար:

Ոճիրը պատժել եթէ նոյնիսկ չ'ուղղէ ոճրագործը, կրնայ ոճրի կրկնութիւնը արգելել եւ ուրիշներուն օրինակ ըլլալ:

Վրէժը, երկար դարեր, միակ պատուա՛րն է եղբր ընկերային անիշխանութեան դէմ եւ այժմ իսկ ոճիրը արգելող ամենէն ազդու միջոցներէն մին է: Պատմական իրողութիւն է որ պատժական օրէնքը վրէժի դադարարին ծնունդն է: Եւ այն պարագային ուր ռմբակամ օրէնք մը չկայ կամ չի գործեր

ռմբագործին դէմ, վրէժը կը կատարէ իր հին եւ նուիրական պաշտօնը:

Այդպէս է մեր պարագան:

Մեր դատը արդար է: Մարդկութեան խիղճը վաղուց արտասանեց իր խօսքը այդ մասին: Վաղուց է որ թուրքը նստաւ այդ գերագոյն դատարանին մէջ, ամբաստանեալի նստարանին վրայ եւ ստացաւ մեղապարտի, մեծագոյն մարդասպանի դատաւճիռը:

Պատժի դործադրութիւնը անկարելի եղաւ սակայն. անկարելի եղաւ նաեւ օրինական ոյժով հատուցումը մեր իրաւունքներուն, որովհետեւ դեռ անկազմակերպ է մարդկային հասարակութիւնը եւ անոր անդամները չահախնդիր եւ անմիաբան իրենք իրենց մէջ:

Արդ, միջազգային անիշխանութեան այս քառսին մէջ, երբ նաւթի հեղեղը տարած է մարդկութիւնը կառավարողներուն խղճի վերջին մնացորդները, ո՞վ աւելի քնակամ իրաւունք ունի հետապնդելու մոռացուած վճիռը արդարութեան եւ գործադրելու դայն՝ եթէ ոչ ինքը, գոհր:

«Եթէ այս անգամ ալ արդարութիւն չըլլայ հայերուն, ես պիտի չմեղադրեմ զանոնք, եթէ ամէնը դառնան ոչնչական եւ հաշիւ պահանջեն աշխարհէն ու իրենց դահիճներէն»:

Այսպէ՛ս կը յայտարարէր Բեյճիքացի մեծանուն եկեղեցականը՝ Cardinal Mercier, պատերազմի միջոցին, հայկ. տեղահանութիւններու օրերուն:

Այնքա՛ն ըմբոստացուցիչ էին մեր տառապանք-

ները եւ այնքան պարզ մեր իրաւունքը ամէն աշխուհի
ու արդար մարդու աչքին :

Արդ, ի՞նչ պատահեցաւ :

Ո՛ր միայն աշխարհը հատուցում չըրաւ մեզ այլ
թոյլ տուաւ որ մենէ խլուի այն քիչն ալ որ ունէինք.
որ ձեռք բերեր էինք գերմարդկային ճիգերով ու
զոհերով : Թոյլ տուաւ որ թուրքը իր արիւնոտ թա-
թը դնէ մեր նորակազմ փոքրիկ հանրապետութեան
վրայ եւ անկէ փրցնէ մասեր, որ միւս եւ արեւն էին :
Ու անգամ մըն ալ, աշխարհը իր սովորական սինիդ-
մով, հանդիսատես եղաւ հայ ժողովուրդի վերաւոր
մարմինն յօշոտման :

Թուրքը պէտք է պատժուի խստօրէն, որպէսզի
չփորձուի՝ կրկնել իր ըրածները. այս՝ պատիժին
արգելիչ դերն է :

Որպէսզի առիթ ունենայ անդրադառնալու իր
ըրածներուն, պէտք է որ ան, անգամ մը, զգայ
մահուան սարսափը իր հոգիին խորքը : Մինչեւ իր
սեփական կաշիին վրայ չդգայ տառապանքի համը,
ան պիտի չդադրի ուրիշներ չարչարելէ : Այսպէս է
մարդ էակին, մանաւանդ կիսաքաղաքակիրթին հո-
գերանութիւնը :

Մէկ դառն փորձառութիւն հաղար քարոզէ լաւ
է : Այս՝ պատիժին բարեկարգիչ դերն է :

Եւ վերջապէս որպէսզի ուրիշներուն օրինակ
ըլլայ թէ ոճրագործը անպատիժ չի մնար : Այս՝ պա-
տիժին հրահանգիչ դերն է :

Բայց եթէ մինչեւ անգամ ոեւէ օգուտ չունե-
նար վրէժը, ան պիտի չդադրէր իրաւացի ու արդար
ըլլալէ :

Վրէժը կրնայ բացարձակապէս ուրիշ նպատակ
չունենալ եթէ ոչ գործուած անիրաւութիւնը պատ-
ժել : Բռնաբարուած արդարութեան վերաւոր վե-
հախառութիւնը վերահաստատել :

«Եղածը եղած է, ի՞նչ օգուտ...» հոգեբանու-
թիւնը ունեցողներուն լաւ կ'ըլլար ուրեմն պատաս-
խանել Քանթի սա՛ խօսքերով. —

«— Նոյնիսկ եթէ քաղաքային ընկերութիւնը
որոշէ լուծուիլ իր բոլոր անդամներու համաձայ-
նութեամբ, — ինչպէս երբ կղզիի մը բնակիչները
վճռեն ցրուիլ — բանտի մէջ ապրող վերջին մար-
դասպանը պէտք է մեռցնել, երթալու որոշումը
գործադրելէ առաջ» :

«... Որովհետեւ եթէ արդարութիւն եւ իրա-
ւունք կորնչէին, մարդկային կեանքը ո՛րեւէ արժէք
պիտի չունենար աշխարհի վրայ» :

Այս է որ գաղանային բնադը ու ամբոխային
տրամաբանութիւն կը կոչեն մեր հաշտասէրները :

Թող չփորձեն թուրքին փաստաբանութիւնը ը-
նել ու մեղմացնել անոր գործած ահաւոր ոճիրնե-
րը, ըսելով որ ան տգէտ էր :

Երբեմնէ՞ ի վեր տգիտութիւնը ոճրի արդա-
րացման բաւարար պատճառ համարուեցաւ :

Ո՛րեւէ չափահաս մարդ, ո՛րեւէ նոյնիսկ տարրա-
կան քաղաքակիրթութեան հասած ազգ, բաւական
«դիտում» է գիտնալու համար որ մեղք է «գողնալը,
չնալը, սպաննելը» :

Իսկ եթէ թուրքը չունի տարրական քաղաքա-
կիրթութիւն մ'անգամ, եթէ այդքան մը բարոյական
հասկացողութիւն կը պակսի իրեն, ինչո՞ւ մենք

պիտի տուժենք այդ պակասի հետեւանքով: Եթէ վայրենի է ան, ինչո՞ւ անոր վերաբերմամբ գործածել քաղաքակիրթ-մարդկային էականերու համար շինուած բարոյական օրէնքները: Ինչո՞ւ չվարուիլ անոր հետ ճիշդ ինչպէս կը վարուինք ոչ թէ միայն տգէտ, այլ բոլորովին անբան գաղանին հետ:

Եթէ տգիտութիւնը բաւարար չքմեղացում մըն է, ուրեմն պէտք է դպչիլ գայլերուն: Պէտք է ցաւիլ անոնց վրայ եւ ներել անոնց ըրածներուն: Պէտք է աղօթել որ բացուին անոնց աչքերը եւ տեսնեն իրենց գործերուն չարութիւնը: Լաւ միջոց մը կ'ըլլայ նոյնպէս անոնց գլխուն Աւետարան կամ «Կապիտալ» կարդալ մեղմ ձայնով:

Այս մեթոտներն են որ մեր մէջ շատ մը մարդիկ — պատուելիներէն մինչեւ մատերիալիստական պատմաիրիւսոսկայութեան հետեւորդները — կ'ուզեն կիրարկել թուրքին վերաբերմամբ:

Պիտի յիշեցնեն մեզի որ գաղան ու մարդ միեւնոյնը չեն: Պիտի խօսին մեզի մարդկային կեանքի անհամեմատ աւելի բարձր արժէքի մասին:

Իսկ ի՞նչ է իրենց կարծիքը հայու կեանքին արժէքին մասին:

Եթէ գաղանութիւնը ոեւէ կապ ու յարաբերութիւն ունի կեանքի արժէքի եւ ասլրելու իրաւունքի հետ, անչո՞ւշտ որ գաղանաբարոյ թուրքին կեանքը նուազ արժէքաւոր պէտք է նկատուի քան հայունը եւ հետեւաբար թուրքը նուազ իրաւունք ունի ասլրելու քան հայը:

Սխալ է կարծել թէ թուրքը չունէր ոճրի մասին

բարոյական հասկացողութիւն: Ունէ՛ր: Վկա՛յ իր օրինադիրքերը: Սակայն զանազան դիտումներով — կողոպտելու, առեւանգելու, մանաւանդ քաղաքական ծրագիրներ յաջողցնելու համար, թուրքը խժգոթօրէն թալլեց եւ սպաննեց իր տարեւոր հարեւանը:

Թուրքը գաղանին չափ իսկ մեղմացուցիչ պարագաներ չունի իր ոճիրը թեթեւցնելու համար:

Մե՛ղք է անգամ անգէտ եւ անպատասխանատու կենդանիին բնազդաբար ու կենսական պէտքերու բերումով գործած չարիքները բաղդատել թուրքին գիտակցաբար, հաշիւով եւ սխիթմով գործած գանգուածային ոճիրներուն հետ:

Թուրքը գիտէր որ սպաննել ոճիր է եւ սպաննեց:

Ան գիտէր իր գործածին հետեւանքը եւ չվարանեցաւ:

Ան պատրաստեց ու գործադրեց իր ոճիրը մտադրութեամբ ու կանխամտածութեամբ:

Ու այժմ ալ ան կը նայի իր արիւնի գործին վրայ առանց զիղջի, գոհունակութեամբ ու հըրճուանքով, եւ մեր վշտին վրայ կը քրքջայ շնականօրէն:

Այս բոլորը թուրքը կը դնեն բարոյական ու իրաւաբանական պատասխանատուութեան տակ:

ԱՍԿԷ ԱԶԱՏՈՒՄ ԶՈՒՆԻ ԱՆ:

Այս է գոհին զգացումը դահիճին հանդէպ:

*
* *

Սակայն որքան խոր ըլլայ հայուն կսկիծը, որքան ուժեղ՝ անոր արդարութեան զգացումը, որքան կատաղի՝ անոր վրէժխնդրութիւնը, անոր զգացածը չկրնար հաւասարել թուրքին մեզ հանդէպ զգացած ատելութեան:

Դահիճին ատելութիւնը զոհին հանդէպ. անիմաստ, անբանաւոր բայց շատ իրական:

Այն զգացումը որ աւաղակը ոճրագործի եւ պարզ ոճրագործը խելագար եղեոնագործի կը փոխէ, բազմապատկել տալով անոր ոճիրները եւ դանոնք աւելի՛ ու աւելի քստմենի դարձնելով:

Դահիճը կ'ատէ իր զոհը, որովհետեւ ան կը յիշեցնէ իրեն իր ոճիրը:

Դահիճը կ'ատէ իր զոհը, որովհետեւ կը սարսափի անոր վրէժխնդրութենէն:

Թուրքը անկեղծ է իր «անցածը մոռնալու» փափաքին մէջ զոր կ'արտայայտէ յաճախ: Բայց ո՛չ կրնայ մոռնալ եղեոնի մօտիկ այդ անցեալը, ոչ ալ հաւատալ որ իր զոհը կրնայ մոռնալ զայն: Ամէն ոք իր չափանիւշով կը չափէ զիմացիներ: Թուրքը լաւ գիտէ որ եթէ ինքը եղած ըլլար մեր տեղ, պիտի չմոռնար ու պիտի չներէր: Ապա ուրեմն չի սպասեր որ հայը ներէ ու մոռնայ: Ամէն բարեկամութեան ցոյց մեր կողմէ, ան կը նկատէ զուտ կեղծիք:

Ճիշդ է որ բռնաւոր քմահաճութեամբ մը ան շարունակ մոռացում ու բարեկամութիւն կը պահանջէ մեզմէ: Սակայն վստահ ըլլանք թէ ո՛րքան ջանանք ապացուցանել մեր անյիշարութիւնն ու բարեացակամութիւնը, ո՛րքան կրկնենք թէ մոռցած ենք ամէն բան, ու պատրաստ ենք ամէն բանի,

մեր գոյութեան սիրոյն, ա՛յնքան աւելի թերահաւատ ու դժկամ պիտի դառնայ ան: Թշնամութենէ բարեկամութեան փոխակոտ դարձերը միայն կասկած կրնան ներշնչել: Իսկ տկարութեան ցուցադրութիւնը արհամարհանք միայն: Ի զուր պիտի խեղդենք մենք մեր զայրոյթն ու արցունքը եւ ձեռք կարկառենք թուրքին: Ի զո՛ւր պիտի ջանանք բարի դրացնութեան ու սիրոյ անճարակ Փրաղներ թոթովել: Ան աւելի ու աւելի պահանջկոտ պիտի դառնայ անկեղծութեան ու հաւատարմութեան դրախտն ապացոյցներու համար: Պիտի ուզէ, որ իբրեւ զբաւական հրաժարինք մեր բոլոր դանձելի իրաւունքներէն, մեր ունեցած համեստագոյն ստացուածքէն ալ ու զիջենք մինչեւ մեր գոյութեան ամենայնախն իրաւունքը:

Եւ երբ բոլորովին իր ոտքերուն տակն ըլլանք, ստրկացած, ոչնչութեան հաւասար իբրեւ ազգ՝ ան դեռ ապացոյցներ պիտի ուզէ... որովհետեւ պիտի վխտնայ իր ոտքի տակի հայու փոշիէն անգամ:

Ա՛յս է ոճրագործ-բռնակալներու հոգեբանութիւնը:

Մէկ խօսքով, եթէ մենք թուրքին ներենք իսկ, ա՛ն մեզի պիտի չներէ:

Մեր դարաւոր հարստահարիչն ու դահիճը ախտաբանական վիճակի մը մատնուած է, որ բիրտ դարմանումով կը բուժուի միայն:

Իսկ մենք ենթարկուած ենք ուրիշ ախտաբանական վիճակի մը — խուճապային բարոյալքում:

Երկու ժողովուրդներու հոգեբանական այս վիճակը աւելի եւս շեշտուեցաւ վերջին հնգամեակի

իրադարձութիւններուն հետեւանքով:

Թուրքը այլեւս զինադադարի սկզբնաւորութեան շրջանի թուրքը չէ — պարտուած, վհատած, զիջումներու պատրաստ:

Ծրանսացիները Կիլիկիայէն, Դաշնակիցները Կ. Պոլսէն վտարող, յունական բանակը ծովը թափող, Հայաստանի Յաղթական Քէմալն է ան: Ռուսիոյ դաշնակիցը, արեւելքի ազատագրութեան կռուական յառաջապահը: Այն թուրքը որ Լոզանի մէջ աշխարհի բոլոր մեծերուն գրեթէ պարտադրեց իր պայմանները եւ որ այսօր, այնքան ամբարտաւան կերպով կը կանգնի Անգլիայի դէմ, Մուսուլի խնդրին մէջ: Թուրքիան որ կը յանդգնի անընդունելի նկատել մինչեւ անգամ Ազգաց Դաշնակցութեան իրաւարարական որոշումն իսկ, երբ այն չի յարմարիր իր քէյֆին:

Թէ ո՛րքան առարկայական հիմեր կան այս դիրքին ներքեւ, թէ ի՛նչ չափով կ'արդարանայ թուրքին անսահման լրբութիւնը եւ ի՛նչ փառաւոր կամ անփառունակ վախճան պիտի ունենայ ան, խնդիրներ են որ դուրս կը մնան մեր քննութեան նիւթէն: Մենք ապագայի մարգարէութիւններով չենք զբաղած, այլ դիմակալելով անմիջական ներկայ իրականութիւնը:

Փաստը այն է որ թուրքը պահանջեց լռեցնել հայկական խնդիրքներու տաղտկալի ձայնը միջազգային բանակցութիւններու արիսպագոսին մէջ եւ յաջողեցաւ արդարեւ լռեցնել զայն: Թուրքը պահանջեց վերցնել հայկական դատի վաւերագրերը համաշխարհային հարցերու սեղանէն եւ զանոնք

անարէտ թուղթերու կողովը նետել: Եւ դիւանագիտութիւնը կատարեց այդ փափաքը:

Մեր նկատի առնելիքը, ուրեմն, թուրքին հոգեբանութիւնն է: Այն հոգեբանութիւնը որ թուրքիոյ մէջ ստեղծուեցաւ միլլիական շարժումին շրջանի հանդէպ արտաքին աշխարհին, եւ որ զօրացաւ ու ամրապնդուեցաւ տարուած դիւրին յաղթանակներով:

Այդ հոգեբանութիւնը քնաւ չի կրնար նպաստել թուրքին մէջ հայի հանդէպ բարեացակամութեան, հասկացողութեան, յարգանքի զգացումներ առաջ գալուն:

Ընդհակառակը:

Եթէ թուրքը կը յանդգնի գլուխ բռնել աշխարհի հօրներուն, որոնք հսկայ բանակներ ու նաւատորմներ ունին իրենց սիրալիր կամ սպառնալից խօսքերուն ետեւ, ինչո՞ւ հայուն հանդէպ հասկացող ու զիջող դիրք պիտի բռնէ: Ինչո՞ւ կամաւոր զոհողութիւններ պիտի ընէ: Ի՞նչ ոյժ կը ներկայացնենք մենք:

Զինուորական ու դիւանագիտական յաջողութիւններով դինովցած գոռող թուրքը անուշ խօսքերով կամ պարապ սպառնալիքներով հաշտութեան կանաչ սեղանին գլուխը բերելու յոյսը ցնորական է ուրեմն:

Թուրքը ոչ միայն սրտովին կ'ատէ այլ եւ կ'արհամարհէ մեզ:

Միւս կողմէ պարտուած հայի բարոյական ողնայարը—մարդու, ազգի իր ինքնայարգանքը ստացած է չլմեցուցիչ, մահացու հարուած:

Աշխարհի համար հայ եւ ջարդ հոմանիշ են դարձեր կարծես: Հայ ժողովուրդը, կը կարծէ անտեղեակ եւ յաճախ անկարեկիր օտարը, իր կեանքն ու տունը, իր կիներն ու երախտները անասունի մը չափ իսկ պաշտպանելու արի ոգիէն զուրկ երկչոտներու հօտ մ'է, որ միայն կոտորուիլ, լալ եւ մուրալ գիտէ. եւ անողոք կերպով կ'եզրակացնէ՝ երբ որ ազգ մը հաւաքաբար կրնայ մարսել այսքա՛ն անպատուութիւն, եւ հանդուրժել դարերո՛ւ պանդներու եւ գերեզմանութեան, պէտք է իսպառ կորսնցուցած ըլլայ իր մարդկային եւ ազգային արժանապատուութեան զգացումը եւ ուստի արժանի է միայն արգահատանքի, եթէ ոչ արհամարհանքի:

Անիրաւ է այս վերաբերումը. չա՛տ անիրաւ. բայց դաժան իրողութիւն է: Պէտք է փոխուի անմեղէ զատ ո՛չ ոք կրնայ փոխել զայն, ո՛չ իսկ Ուղիմպոսի աստուածներուն փաղանգը:

Աւելի՛ն կայ. աւելի՛ դայրացնողը, աւելի՛ կատղեցնողը: Մօտեցէ՛ք հայ ունեւորին, խօսեցէ՛ք անոր այրիին եւ որբին անունով. կոտորածը, կողոպուտը կը հասկնայ եւ երեսիդ կը շպրտէ քանի մը տողար... ինչպէս պիտի ընէր օտար, մարդասէր հայասէր մը, անշուշտ նուազ կոպտութեամբ եւ վիրաւորանքով:

Բայց անգամ մը փորձեցէ՛ք անոր մօտենալ հայուն ինքնապաշտպանութեան անունով, հայուն ազատագրութեան անունով, հայ-թրքական կնճիռի լուծման եւ հաշուեյարդարութեան, հայու գոյամարտին անունով... հաւանական է Սահարայի մէջ

աւելի մեծ թիւով ուխտիւններ դնել, քան մեր մեծախարթամներուն մէջ խօսուածները հասկցողներ:

Ո՛ր է հայ պատուախնդրութեան, հայ խրոխտ առնականութեան Մովսէսը, որ դիտնար դադունիքը ջուր հանելու այդ ապառաժներէն:

Անոնք կը հասկնան թալլուիլ, տեղահանուիլ, կոտորուիլ. բայց հարուածին հարուածով պատասխանել. ո՛չ:

Հարստահարիչներու ոտքերուն տակ տրորուած, աշխարհէն լքուած, անհաւասար կռիւի մէջ ջախջախուած, արիւնաքամ եւ ուժասպառ ժողովուրդի մը մէջ երեւան եկող այս հոգեբանութիւնը հասկնալի է եւ բացատրելի:

Փրկութիւնը բացատրութեան մէջ չի կայանար, այլ դարմանումի:

Աղէտներ կը պատահին դիւցազուններուն անգամ: Անոնցմէ անգամ կը խլուին իրենց Հէլէնները: Արհամարհանքի արժանի պիտի ըլլար Մենելաւոս այն ատեն միայն, երբ մարսէր ամօթը եւ ընդունէր անպատուութիւնը:

Մեր անթիւ զոհերու արեան աւազանը երեւի չկրցաւ վերամկրտել մեր հոգիները... Պէտք է որոնել վերածնիչ նո՛ր Պրոպատիկէ մը:

Հայը, մինչ այդ՝ ո՛չ կրնայ ինքնայարգանքէ բխող ինքնավստահութիւնով թուրքին աչքերուն մէջ նայիլ չեչտակի եւ անոր հետ խօսիլ առնարար եւ ո՛չ ալ աղբերու ընկերութեան մէջ մարդավայել տեղ մը գրաւել:

Հայկական անտեղիտալի դիմադրականութեան ժայռերուն առջեւ իր կատաղի ուժերը սպառելէ

վերջն է որ թուրքը ընդունակ պիտի ըլլայ հանդարտ ջիղերով եւ հաւասարակշիռ մտքով խօսիլ մեզ հետ:

Մեզմէ կրած վնասներով մեզ իր պարտքը, գոնէ մասամբ, վճարած ըլլալու գիտակցութիւնն է միայն որ խաղաղութիւն պիտի տայ իր սրտին եւ վստահութիւն՝ մեր բարի տրամադրութիւններուն հանդէպ: Թերեւս քիչ մը համակրութիւն ալ զգայ մեզի համար...

Ինչ որ ստոյգ է սակայն — ա՛յն ատեն միայն թուրքը պիտի յարգէ մեզ, մեր կեանքն ու սեփականութիւնը եւ մեր իրաւունքը ապրելու անկախ կեանքով, Աստուծոյ երկնքին տակ, մեր հայրերու հողին վրայ:

Ու մանաւանդ՝ ա՛յն ատեն միայն տեղի պիտի ունենայ հայ նորագոյն պատմութեան ամենէն նշանակելի դէպքը, ճշմարիտ հրաշքը — հայու առնական ոգիին վերածնունդը ստրկութենէն, յարութիւնը մեռելներէն:

Կուգա՞յ, սակայն, այդ օրը. ե՞րբ կուգայ: Մէկ բան միայն գիտենք մենք. այդ օրը պէ՛տք է գայ եւ չո՛ւտ:

Միայն մե՛նք կրնանք բերել զայն: Ա՛յդ նպատակին պէտք է լծուին մեր բոլոր ճիգերը, միահամուռ եւ միակամ:

*

«Գիտե՛մ», կը փութայ պատասխանել հաշտասէրը, շարժելով գլուխը ծիրանաւոր դատաւորի մը վեհափառ սառնասրտութեամբ: «Գիտե՛մ թէ ի՛նչ խոր է թշնամանքն ու ատելութիւնը երկու ժողո՛ւ-

վուրդներուն միջեւ: Գիտե՛մ թէ ի՛նչ կակիծ, ի՛նչ վրէ՛ժ կայ ամէն հայ մարդու սրտին մէջ: Բայց քաղաքական գործիչը պէտք է ընդունակ ըլլայ յաղթել զգացումներուն ու նախապաշարումներուն, եւ բա՛րձր կանգնիլ ամբոխային տրամաբանութենէն»:

Հաշտասէրներու փաստարկութիւնները զօրացնելու համար մե՛նք ալ կ'ընդունինք թէ երբ ազգի մը Ֆիդիքական գոյութեան հարցն է խնդրոյ առարկայ, այն ատեն պէտք է լռեն զգացումները. պէտք է լռէ նամուսի, արժանապատուութեան, նոյնիսկ արդարութեան ձայնը. պէտք է կարկամի անոր զաւակներուն վրիժադու լեզուն:

Լաւ եւ բարի. այս բոլորը կ'ընդունինք մե՛նք ալ:

Մե՛նք ալ գիտակից ենք իրատես եւ հեռատես գործիչներու պարտականութեան եւ ամէն անգամ որ պահանջեն ազգային գերագոյն չահերը, գիտենք լռեցնել մեր զգացումները:

Զգացումները զո՛հե՛լն ալ հայրենասիրութեան մէկ ձեւն է:

Բայց մենք աւելին ալ ընելու յօժար եւ պատրաստ ենք. մենք պատրաստ ենք աշխարհի թունաւոր նախատինքն ալ կուլ տալու: Բանաստեղծին պէս մենք չենք կոչեր —

«Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր ուրդիք
Թող ողջ աշխարհ հային կարգայ նախատինք»:

Փոյթ չէ՛՜ որ մեր ուրդիք մոռանան այսքան չարիք. մենք չմոռցա՞նք Ճէնկիղի, Թիմուրի, Ալփաւլանի, Շահ-Աբրահի չարիքները...

Գալով աշխարհին — սնա՛նկ, անբարո՛յ աշ-

խարհին, անոր հասարակաց կարծիքը արժէք չունի մեզ համար: Ի՞նչ կ'ուզեն թող ըսեն մեր հասցէին:

Վանտալակա՞ն թէ կուտուրական, դահի՞ճ թէ նահատակ, հրէ՞ջ թէ հրեշտակ. միեւնոյն է:

Ինչե՞ր չըսին մեզ դովելու համար. ինչե՞ր չըսին թուրքը վարկարեկելու եւ դատապարտելու համար... երբ չա՛հ մ'ունէին հետապնդելիք: Իսկ երբ հասաւ հաշուեյարդարի կրիտիկական բողոքն բոլորը, բոլորը լքեցին զո՛հը եւ իրար կոխկռտելով վազեցին դահիճին արիւնոտ ձեռքը սեղմելու: Ո՛ղջ աշխարհի նախատինքը... թքել ենք այդ աշխարհին ալ, անոր նախատինքին ալ, դրուատիքին ալ վրայ:

Դիւանագէտներու, դրամատէրներու եւ դեղին մամուլի մատի շարժումներուն համեմատ պարող եւ ինքզինք բարձրագոյն գին առաջարկողին ծախող աշխարհի հասարակաց կարծիքին հանդէպ ունինք միայն արհամարհա՞նք:

Այսպէ՛ս. ո՛չ գալոց սերունդներու սրտին մէջ թրքատեցութիւնը յաւերժացնելու, ո՛չ ալ աշխարհի նախատինքէն ազատելու նկատումով է որ կ'ուզենք «հայ թրքական յարաբերութիւններու վէրքը միշտ թարախոտ» պահել:

Թուրքին հետ մեր հաշտութեան ճշմարիտ արդեւքը ո՛չ զգացական-հոգեբանական է, ո՛չ բարոյա-սկզբունքային:

Ան պարզապէս առարկայական է:

«Եթէ առարկայական արդեւքներ կան վերցընե՛նք» պատրաստակամութիւն կը յայտնեն անմիջապէս մեր հաշտութեան քարոզիչները:

Վերցնե՛նք, կը պատասխանենք մենք ալ— եթէ մե՛նք կրնանք վերցնել զանոնք: ...

Դժբախտաբար մենք միայն մեր ենթակայական եւ առարկայական արդեւքները կրնանք վերցնել: Իսկ թշնամիին ենթակայականն ու առարկայականը ո՛չ կրնանք զանազանել ո՛չ ալ վերցնել: Մեզի համար, թշնամիին կողմէ եղած ո՛հէ արդեւք, եմք-ակայականն ալ, առարկայական է եւ անոր բարձումը մեզմէ կախում չունի:

«Բայց համոզութեան ո՞յժը», պիտի բացա-կանչեն մեր հաշտասէրները, «հապա բարի տրամադրութիւնները»: Հապա մեր խօսքերուն ու գործե-րուն փա՞ստը»:

Ու թուրքին հետ երկար-բարակ «մուսթէ-պէ՛յի» (իրերակշտամբանք) եւ ըսի-ըսաւի կը նըստին:

Իսկ մենք արագօրէն փաստերը աչքէ անցնենք:

Ճի՞շդ է որ մեր պատրաստակամութեան պա-կասը եղաւ պատճառ որ մենք չկրցանք հասկացո-ղութեան լեզու մը գտնել թուրքին հետ:

Ճի՞շդ է որ մեր ախորժակը չատ մեծ էր ու մեծ մնաց, եւ եթէ մենք բանակցութիւններ վարած ըլ-լայինք մեր այսօրուայ խելքով եւ համեստ պա-հանջներով, համաձայնութեան մը կը հասնէինք անպատճառ:

Ակնարկ մը ձգենք ետ, մօտիկ անցեալի դէպքե-րուն վրայ:

Զանց կ'ընենք թիւրք սահմանադրական շրջա-նը մինչև 1914, ուր մեր ախորժակները նուազագոյ-նի կը հասնէին ու մեր պատրաստանաչ եւ ուղղամիտ

վերաբերմունքը՝ առաւելագոյնի: Եւ ուր մեր-բարեկամութիւնն ու գործակցութիւնն ստեղծելու փորձերը թուրք «առաջադէմ տարրերու» հետ վիժեցան ամօթալի եւ աղէտալի կերպով:

Ձանց կ'ընենք նաեւ ընդհ. պատերազմի եւ պինդադարի սկզբնական կնճռոտ շրջանները:

Երբ Սէվրի դաշնագրով ճանչցուեցաւ մեր իրաւունքը եւ աւելի ուշ Ուիլսըն գծեց Հայաստանի սահմանները, մենք արդէն այնքան յուսախարու-թիւններ կրած եւ այնքան մը խեղճի եկած էինք որ բացարձակապէս բաւարար համարեցինք մեզ շնորհուած երկիրը: Հայ քաղաքական միտքը քաւական հոռացեր էր արդէն «ծովէ ծով» Հայաստանէն:

Շուտով Ուիլսընեաններէն շատ աւելի համեստ սահմաններով Հայաստան մը շատ հայերու կողմէ գոհացուցիչ նկատուեցաւ: Ու քանաճեւեցին *projet modeste*-ը:

Քիչ վերջ հայը, իր «մենծ դիւանագէտներուն» բերնով, խնդրեց որ թրքական հողերէ կաղմուած եւ թրքական վեհապետութեան տակ *dominion* մը շնորհուի իրեն:

Վերջապէս, որպէսզի բոլորովին ապահովցնէ թուրքը թէ ո՛րեւէ փառասիրական ծրագիրներ չի սնուցաներ, հայը ամերիկացի միսիօնար-քաղաքագէտներու միջոցով մոռնալ մարած օճախ մը հայեցեց հիւսիսային Սիւրիոյ հեռաւոր ճախճախտան-բուն մէջ իբրեւ Քրիստոսի նուէր: Ասոր վրայ վերջապէս յաջողեցանք չարժեք թուրքին ... հիւմըրը: Յայտնելէ վերջ թէ «Ծնունդ» տօնելու սովորու-թիւն չունի, գնաց երկնցաւ էնկիւրի միւսերին

վրայ եւ կուշտ մը խնդաց աշխարհի եւ մեր քթին: Խնդալիք ալ բան էր:

Բայց հայուն մտայնութեան եւ ախորժակնե-րուն զահալէժ վայրէջքը կանգ չառաւ այդտեղ: Ան փառաք յայտնեց իր հայրենի հողերուն վրայ ապրիլ իբրեւ թրքական հպատակ, ինչպէս երջանիկ անցեալին մէջ:

Ալ ասկէ աւելի փոփոխութիւն կարելի՞ էր ա-կընկալել:

Մեր մաքսիմով պահանջներէն հետզհետէ ի-ջանք մինչեւ մինիմովը եւ անկէ ալ մինչեւ «ան-հետացման կէտը»:

Իսկ ի՞նչ եղաւ թուրքին պատասխանը...

Այն որ այսօր եօթը-ութը հարիւր հազար հայ դաղթականներ, անտուն եւ անհայրենիք, կը թա-փառին ծովէ ծով եւ գլուխնին դնելիք քար մը չու-նին, մինչ հայրենի աւերակներուն վրայ բուեր կը վայեն:

Կարսն ու Ալեքսանդրոպոլը եղան թուրքին պատասխանը, Իզմիրն ու Պօլիսը. եւ օրէնքը՝ որ կ'արդիլէ ունէ հայու մտնել «Արեւելեան նահանգ-ներու դօնէն ներս»:

Բաւական պարզ չէ՞ որ թուրքի հետ հաշտու-թեան արգելքը ո՛չ մեր ախորժակն է ոչ մեր վրէժ-խնդրութիւնը: Հայ ժողովուրդը դարբնու փորձա-ռութիւն ունի զսպելու իր զգացումները եւ վար-ժութիւն՝ հաշտուելու դաժան իրականութեան հետ: Այդ տեսակի իմաստութեան դասերու, դըժ-բաղդաբար, պէտք չունի մեր ժողովուրդը:

Երկու ժողովուրդներու միջեւ հաշտութիւն գոյանալու արգելքը քուրճ ժողովուրդի մերժումն է ճանչնալու մեր նոյնիսկ ամենահամեստ սրահանջները եւ անոնց հիման վրայ ո'եւէ հասկացողութեան դալու մեզի հետ:

Իսկ թերեւս բողոքողներ գտնուին մեր «Թուրք ժողովուրդի մերժումը» բացատրութեան դէմ:

Լաւ. ո՞վ է թուրք ժողովուրդը, ո՞վ է անոր արտայայտիչը:

Կուսակցութիւնները:

Տարբերութիւն չկայ անշուշտ կառավարութեան եւ անոր ետեւը գտնուող «Պալք» կուսակցութեան տեսակէտներուն միջեւ:

Իսկ ընդդիմադիրները. ի՞նչ է իթթիհատական ընդդիմադիր կուսակցութեան դիրքը հայկական հարցին, նոյնիսկ հայ ժողովուրդի գոյութեան իրաւունքին մասին:

Կարծէք աւելորդ է ծանօթացնել, էնվէրներու եւ Թալէաթներու կուսակցութիւնը:

Իսկ աւելի՞ նպաստաւոր է դիրքը իթիլաֆական թուրքերուն, հայ ժողովուրդի քաղաքական գոյութեան վերաբերմամբ:

Այն կուսակցութեան, որուն երեք քառորդը խալիֆականներէ, սօֆթաներէ, մօլլաներէ է բաղկացած: Մօլլաներէ որ պարզեցին Ճիհադի կանաչ դրօշակը, առջեւ անցան ամբոխին եւ թունոտ լեզուով հրահրեցին անոր կիրքերը նախճիրներու համար...

Եւ Գէմալականները, նախկին իթթիհատական-

ներն ու նախկին իթիլաֆականները այն երեք դըլխաւոր հոսանքներն են որ յարափոփոխ անուններու տակ հաւաքաբար կը ներկայացնեն թուրք հասարակական կամքն ու կարծիքը:

Հայկական հարցին եւ հայերու հանդէպ վերաբերումի մասին տարակարծութիւն չկայ թուրք զանազան հոսանքներու մէջ: Ընդդիմադիրները — ամենէն սիւլայուն օրինակը Հիւսէյին Ճահիտն է — թէկուզ ամէն մէկ կէտի մէջ քննադատեն Գէմալն ու Գէմալական կառավարութիւնը, մէկ կէտի մէջ համամիտ են անոր եւ այդ հայոց հանդէպ վարած քաղաքականութիւնն է:

Թուրք աշխատաւորական կազմակերպութիւններ անուամբ գոյութիւն ունին միայն: Սակաւաթիւ ու հալածուած խեղճուկներ, որոնք ո'եւէ ազդեցութիւն չունին զանդուածներու մտածողութեան վրայ: Յետոյ, միայն հա՛յն է աշխարհի երեսին բոլոր ազգերուն մէջ, որ ամէն «ութիւն», Գրիստոնէութենէն մինչեւ ընկերվարութիւն, առեր է այնպէս բառացի ու տառացի կերպով, վերացական յափըշտակութեամբ, ուրանալով ու մոռանալով ինքնապահպանութեան ամենատարրական բնազդն անդամ:

Թուրք կոմունիստը ո'չ աւելի տրամադիր է ո'չ ալ աւելի ընդունակ հայը իբրեւ ազգ յարգելու եւ անոր իրեն հաւասար իրաւունքներ ճանչնալու քան թուրք քեմալականը, իթթիհատականը կամ իթիլաֆականը:

Ո՞վ է թուրք ժողովուրդի արտայայտիչը: Մամուլը:

Մամուլը կուսակցութիւններու ձեռքն է եւ ա-
նոնց բերանը: Աւելորդ է նորութիւն սպասել այս-
տեղ ալ:

Կառավարութիւնը կոտորեց կամ վտարեց
թրքահայութեան մնացորդները: Պէտք մեր ձեռքէն
«առանձնահոգեմեծութեամբ» վերջին խղճալի հետ-
քերն ալ. ստորագրել տուաւ ե՛ւ «փոքրամասնու-
թիւններու իրաւունքներ»էն հրաժարագիրը: Ամէն
օր նոր սեղմումի մը, նոր գրաւումի մը լուրը կը
հասնի Պօլսէն: Բոլորովին անվնաս ու ողորմելի
դարձած համայնքի մը վրայ դորձ դրուած ամենօր-
եայ գձուձ բռնակալութեան մը արձագանգները:

Իսկ թուրք թերթերը որ կը ներկայացնեն ժո-
ղովուրդի «լուսաւոր» եւ «առաջադէմ» տարրը,
փոխանակ բողոքելու այդպիսի տմարդութեան դէմ
(ե՞րբ բողոքեր են), կ'երգեն ամէն օր, բոլոր եղա-
նակներով — «Հայեր, կ'ուզէ՞ք խաղաղութիւն,
թրքացէ՛ք: Լքեցէ՛ք ձեր կրօնը, լեզուն: Մոռցէ՛ք ո-
րո՛ւ զաւակ էք եւ որո՛ւ եղբայր: Թուրքի պէս զգա-
ցէ՛ք, թուրքի պէս խորհեցէ՛ք, թուրքի պէս նստէ՛ք-
ելէ՛ք: Այն ատեն կը հաւատանք որ թուրք էք եւ ձեզ
կը նկատենք հայրենակից»:

Եւ այս քարոզը կ'ուղղուի ո՛չ միայն Պօլսահա-
յութեան որ ո՛րեւէ քաղաքական յաւակնութիւն չու-
նի արդէն, այլ ամբողջ տարագիր թրքահայու-
թեան, իբրեւ միակ հեռաւոր յոյս կորսուած Երու-
սաղէմը վերստին տեսնելու:

Հայկական հարց դոյութիւն չունի թուրք մա-
մուլին համար, ո՛չ ալ հայ ժողովուրդը, ո՛չ ալ
ո՛րեւէ ցանկութիւն հասկացողութեան գալու անոր

հետ: Այս խնդրին շուրջ մամուլը կառավարութե-
նէն տարբեր չի մտածեր:

Արիութիւնը չէ որ կը պակսի թուրք լրագրող-
ներուն: Լաւ կ'ըլլայ որ յիշեցնենք: Շատ մը հար-
ցերու մէջ անոնք բացայայտօրէն ու խստօրէն քնն-
նադատեցին կառավարութեան ընթացքը եւ դիմա-
դրաւեցին անկախութեան դատաւարաններու սար-
սափը: Բայց բողոքի ո՛չ մէկ բառ արձանագրեցին
թրքական մամուլի էջերը մեզ եղած քաղաքական
մեծ անիրաւութեան դէմ: Ո՛չ մէկ լրագրող հաշ-
տութիւն առաջարկեց հայ ժողովուրդին, առանց
դնելու վերի պայմանները — վա՛ղ անցէ՛ք, մոռցէ՛ք,
թրքացէ՛ք: Ո՛չ մէկ լրագրող պիտի հաւանէր արշին
մը հող զիջել Արեւելեան նահանգներէն «ցնորա-
կան» Միացեալ Հայաստանի մը կազմութեան հա-
մար:

Քիչ չատ քաղաքակիրթ երկրի մը մէջ կնոջա-
կան սի՛րտն է որ կը բողոքէ անիրաւութեան ու
բարբարոսութեան դէմ:

Թուրքիոյ մէջ ա՛յդ ալ չկայ: Թուրք «ազատա-
դրուած» կիներ կամ այնքան մակերեսային է, որ իր
դադափաբականութիւնը «չարշաֆի-փէջէ»ի հարցե-
րէն անդին չանցնիր կամ շովինիստ ու կատաղի՝
ինչպէս նշանաւոր Պալիտէ հանրմը: Ո՛չ մէկ թըր-
քուհի, պատերազմի — տեղահանութեան արհա-
ւիրքներու ընթացքին, ձայն բարձրացուց յանուն
գլխութեան, մարդասիրութեան. ո՛չ մէկ թրքուհի
անկէ ի վեր մտածեց զոհերուն եւ անոնց իրաւունք-
ներուն վրայ: Միակ հասարակական դորձը որ
թուրք «կրթուած կանայք» կատարեցին հայերու

հետ կապակցութեամբ, եղաւ այն կատաղի կռիւը որ անոնք մղեցին զինադադարէն վերջ, Թիւրքիոյ մեծ քաղաքներուն մէջ հայ ազգ. մարմիններու եւ դաշնակից իշխանութեանց դէմ ... հայ որբերը չյանձնելու համար իրենց մայրերուն:

Ո՞վ է թուրք ժողովուրդը. դանդուածները:

Դեռ երէկ էր որ թուրք բանուորն ու գիւղացին, մեր ծաղրլարեաններուն խոչալականացումը «թուրք խաղաղ աշխատաւորը», քաջեց բա՛ն ու բրի՛չը, մուրճն ու մանգաղը եւ մորթոտեց հայ խաղաղ խաղաղ աշխատաւորը, եւ աւարի տուաւ անոր կիներն ու ստացուածքը:

Այսօր ալ այդ աստիճանէն շատ աւելի առաջ գացած է անոր դաստիարակութիւնը: Երկու տարուայ մէջ հրաշք չի կատարուիր, մէկ օրէն միւսը վայրենին քաղաքակիրթ չի՛ դառնար:

Եւ ո՞վ պիտի կատարէր այդ հրաշքը, դաստիարակէր թուրք դանդուածը եւ համոզէր դայն փոխելու իր տրամադրութիւնը դէպի մեզ եւ դէպի մեր արդար իրաւունքները: Ինտելիգենտը:

Հազարաւոր օրինակներու մէջէն, առնենք միւս'յն քանի մը հատ:

Բէուֆ պէյ կ'ըսէ. — «Եթէ հայերը պիտի պահանջեն ազգային տուն, թո՛ղ այդ տունը տոանան իրենց բարեկամներէն»: *Ինչո՞ւ չի*

Ահմէտ ձէվլէթ պէյ. «Հայոց Ազգային Տան» գաղափարը կը համարէ միամտութիւն: Թիւրքիայի մէջ ապրելու համար կը թելադրէ հայերուն «օրինակ առնել հրեաներէն, որոնք այնքան երջանիկ կ'ապրին, չպահանջելով եւ ո՛չ մի ազգային ա-

ռանձնաշնորհում»: «Իսկ եթէ չեն ուզեր մեզ հետ ապրիլ, կ'ըսէ, թող երթան Արժանթինա»:

Բիգա Նուրին, հարուստ ժողովուրդի մը ներկայացուցչին վայել յոխորտանքով կը սակարկէ ամերիկացիներուն հետ թէ «մենք ձեզ հայ կուտանք, դուք անոնց հո՛ղ տուէք»:

Ճէլալ Նուրին աւելի ամբարտաւան է քան Բիգա Նուրը: Ան երբ Հայկական Տան մասին կը լսէ, կռնակին վրայ կ'իյնայ մինտերին վրայ, ու տաւր վայրկեան անդադար կը խնդայ:

Քաղաքավարութեամբ արտայայտուին թէ անկըրթօրէն, բոլոր թուրք մտաւորականներու համար հայկական հարցը «փակուած է անդամ մ'եւս չբացուելու համար»:

Արդ, անդամ մըն ալ — ո՞վ է թուրք ժողովուրդը, կառավարութիւնը, կուսակցութիւնները, մամո՞ւլը, մտաւորականութիւնը, բանուո՞րը, գիւղացի՞ն, մօլլա՞ն, կի՞նը...

Ո՞ր մէկուն շրթներէն դուրս եկան արդարութեան հասկացողութեան բառեր: Ո՞ր մէկուն անցեալը արատաւոր չէ արիւնալի արարքներով ու աչքը լեցուն՝ արիւնի նոր երազներով...

Որո՞նց ոտքերուն առջեւ կը նետենք մեր ձիթեղ համեստ ձիւղերը. որո՞նց համար կը կատարենք մեր անդամահերձական ածադարարութիւնները...

*

* *

«Կրկին եւ կրկին պէտք է փորձել». կը բացականչեն հաշտութեան հաւատաւոր փաստաբանները...

րը. «բան մը որ կարեւոր եւ կենսական է պէտք է հազար անգամ փորձել»:

Ո՛չ, փորձածը կրկին փորձել չիմարութիւն է, կ'ըսենք մենք: Եւ ժողովրդական այս իմաստութեան նեցուկ՝ կանգնած է գիտական ճշմարտութիւնը:

Որքան ատեն որ երեւոյթ մը յառաջ բերող պայմանները կը մնան անփոփոխ, փորձը կրկնեցէք ինչքան կ'ուզէք, կը ստանաք միշտ միեւնոյն արդիւնքը:

Աւելի լաւ է որ փորձենք թափանցել երեւոյթին խորը ու գտնել անոր իրական պատճառները: Մինչեւ չծանօթանանք այդ պատճառներուն, անկարելի պիտի ըլլայ մեզ համար փոխել զանոնք կամ հակադրել անոնց, նպատակայարմար միջոցներով:

Այս է փաստը. թուրքը իր կառավարութեամբ ու մամուլով, մօլլաներով ու ինտելիգենտներով, կիներով ու ժողովուրդով, մեր ֆիզիքական բնաջնջման կը հետամտի, որովհետեւ բոլորը խորապէս հաւատացած են որ հայուն ֆիզիքական գոյութիւնը իրենց քաղաքական հօգորութեան արգելք է: Մեր կեանքը իրենց մահ կը սպառնայ:

Պարզ ոճի սէրը չէ՛ որ մղեց թուրքը կատարելու 1915-ի անասելի մահափորձը մեր յեղին դէմ: Ո՛չ ալ մեր հայ ըլլալն է պատճառը իր պտելութեան: Մեր տեղը ո՛վ ալ ըլլար նոյն բաղդին պիտի արժանանար: Ապացոյց վերջին քրդական ջարդերը: Հայաստանի աշխահադրական դիրքը գրաւող ո՛րեւէ ոչ-թուրք տարրի մը գոյութիւնը խոչընդոտ

է թրքական որոշ ծրագիրներու համար:

Այս իրողութիւնը չի կրնար փոխուիլ մեր հաշտասէր կամ անհաշտ տրամադրութեամբ կամ մեր ախորժաչի չափ ու քանակով:

Աւասիկ Սորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը յայտարարած է որ սահմանի խնդիր չունի թիւրքիայի հետ, որ իրեն համար գոյութիւն չունի իրրեղենթա: Ընդունուած է ամէն ժողովուրդի ներկայացուցիչը նկատել իր կառավարութիւնը: Սորհրդային Ռուսիոյ բարեկամութիւնը թիւրքիոյ հետ լաւագոյն երաշխիքն է վստալ հայ կառավարութեան հաշտասիրութեան: Ուրեմն Հայաստան ոչ միայն համոզումով հաշտ ու բարեացակամ դիրք կը բռնէ թիւրքիոյ հանդէպ, այլ եւ անկարող է անկախ՝ կոիւ յայտարարել սահմանները սրբադրելու նպատակով: Պարզ է որ թուրքիա վախ չկրնար ունենալ Հայաստանի կողմէ եւ լաւ գիտէ ատիկա: Ինչո՞ւ թուրքերը այն ատեն, գրգռութեամբ կը դիտեն թրքահայութեան բեկորներուն ներդաղթը Հայաստան եւ կը բողոքեն ատոր դէմ: Իրենց ինչ նիւթ հարեանք կը հիւրասիրէ սեփական հարադատները, սեփական տանը մէջ: Այսչափն իսկ անթոյլատրելի մեղք է հայուն համար: Աւելի պարզ փաստի պէտք ունի՞ն մեր հաշտասէր բարեկամները համոզուելու համար որ փոփոխութիւն չկայ հաշտութեան կարեւոր պայմանին, հաշտուող միւս կողմին տրամադրութեան մէջ: Ու այդպիսի պարագային հաշտասէր տրամադրութիւն մեր կողմէ, միայն վտանգաւոր կրնայ ըլլալ մեզ համար:

Այո՛ մենք թոյլ ենք եւ շատ պէտք ունինք հաշ-

տութեան: Բայց հոգեբանօրէն եթէ կարող ալ ըլլանք համապատասխան քայլեր առնել, լաւ հասկընանք, յաջողութեան յոյս կա՞յ այդպիսի փորձերու համար:

Մեր եղբայրացութիւնը ա՛յն է ուրեմն որ չենք կրնար հաշտուիլ թուրքին հետ որովհետեւ...

Թուրքը մեզ հետ հաշտուիլ չուզեր:

Բայց ինչո՞ւ թուրքը հաշտուիլ չուզեր մեզ հետ:

Ճիշդ է որ իր գործած ոճիրներուն յաճախանքը կը հետապնդէ զինքը:

Ճիշդ է որ ան կը վախնայ հայու վրէժխնդրութենէն եւ հայու մատ կը տեսնէ ամէն մահափորձի, ամէն դաւադրութեան մէջ:

Բայց այդ ժամանակաւոր հոգեկան դրութիւն է զուցէ եւ բուժուի առանց բիրտ միջոցի ալ:

Հաւատա՛նք թէ կը հանդստանայ թուրքի խիղճը երբ տեսնէ թէ զոհը ներած է արդէն եւ մոռնայ անցեալը, երբ համոզուի թէ հայը իրապէս մոռցած է զայն:

Զէ՞ որ համոզել թուրքը թէ իրապէս մոռցած ու ներած ենք, պիտի ըլլայ ճշմարիտ հաշտասէրին գործը: Զէ՞ որ մեր հաշտասէրները կը խօսին ընդհանուր շահերու, արեւելքի ժողովուրդներու եղբայրակցութեան ու համերաշխութեան անունով:

Վերջապէս քաղաքականութիւնը հաշիւ է, եւ թուրքը այդ բանը գիտէ մեզի չափ:

Բայց թուրքը չուզեր հրապուրուիլ արեւելքի ազգերու համերաշխութեան այն մեծակառոյց դըղեակով որ մեր «արեւելքի ազատագրութեան» մո-

լեռանդ հաւատացեալները» կը հրամցնեն իրեն:

Երեւի իր հաշուին չի դար...

Թուրքիա որ դարեւելի վեր վարժուած է հողեր կորսնցնելու, որ յօժարեցաւ հրաժարիլ թրակիայէն, Սիւրիայէն, Պաղեստինէն ու Միջագետքէն, մէկ խօսքով իր արեւմտեան եւ հարաւային նահանգներէն, ո՛չ մէկ քիզ հաւանեցաւ զիջել արեւելահասն նահանգներէն:

Ան իր համբաւաւոր «Աղգային Ուխտ»ը գլխաւորապէս, չ'ըսենք առանձնապէս, Հայաստանի դիմուն վրայ երդուընցաւ:

Ան մինչեւ վերջ պնդեց Բրէստ-Լիտովսկի դաշնագրին վրայ եւ ի վերջոյ խլեց Կարսն ու Արտահանը եւ Հայաստանէն անջատել տուաւ Նախիջևանը: Ան կրնայ անտարբեր աչքով դիտել մէկուկէս միլիոն յոյներու ներգաղթն ու հաստատումը Յունաստան, բայց քանի մը հազար հայերու ներգաղթի լուրը արդէն բաւական է զինքը ջղայնացնելու:

Ի՞նչ է այս բոլորի պատճառը:

Արդեօք Հայաստանի քաղաքական հեռաւոր նպատակներն են: Բայց միթէ՞ նման վախեր չունի թուրքիա Յունաստանի կողմէ: Ճիշդ է Ռուսաստանը կայ Հայաստանի ետեւ կանգնած, եւ շատ նոր եւ դիւրարեկ մէն ուս եւ թուրք յարաբերութիւնները եւ անբաւական վերջինին կատարեալ վստահութիւն ներշնչելու համար: Բայց Յունաստանն ալ չի կրնա՞ր իր ետեւը հզօր պաշտպան մը ունենալ վաղը, ինչպէս ունեցաւ երէկ: Ի՞նչ է թուրքիայի քունը փախցնող մասնաւոր անհան-

դըստութեան պատճառը Հայաստանի կողմէն: Եւ ինչո՞ւ հայը, բոլորի մէջ, այն ժողովուրդն է որուն վրայ թուրքը կը նայի ամենէն աւելի ատեւութեամբ եւ անհաշտ թշնամանքով:

Ի՞նչն է այս բոլորի քաղաքացիական պատճառը...

Մեր հաշտասէրները կը սիրեն խօսիլ վիճենային սկսող տեղատուութեան մը մասին, որ օսմանեան ընդարձակածաւալ կայսրութեան սահմանները բերաւ հասցուց մինչեւ այսօրուայ համեմատաբար համեստ սահմանները:

Եւ այդ տեղատուութեան օր-օրմաքի՛ք ընթացքին վրայ դրուած ըլլալ կը թուի իրենց լաւատես յոյսերու մեծ մասը: Զանոնք լսելով մարդ կը փորձուի եզրակացնել թէ Միացեալ Հայաստանի դատը պիտի լուծուի մեքենաբար ու ինքնաբերաբար թուրքին մեր հողերէն քաշուելուն հետեւանքով:

Մակընթացութեան եւ տեղատուութեան ուղղութիւնը որոշել հայեցակէտի խնդիր է:

Երբ մէկը Եւրոպայէն դիտէ թրքական շարժումները, կրնայ ըսել թէ անոնք տակաւ նահանջող տեղատուութիւններ են: Բայց Երեւանէն նայողին համար թրքական ազգային — շարժումը յորձանք մըն է, որ ուռելով կուգայ դէպի Արարատի ստորոտը:

Մեր ինտելիգէնտներուն յաւիտենական եւ աղիտաբեր սխալը եղած է օտարի, ան ալ արեւմուտքի օտարին ահնոցով, անոր տեսակետէն դիտել ու դնահատել մեր ազգային երեւոյթները եւ

այն երեւոյթները, որ կենսական նշանակութիւն ունին մեզ համար:

Թուրքը, ո՛ր երկիրներէն ուղէ հաւաքէ իր փէշերը, մեր տեղէն դացած չունի: Միտք ալ չունի երթալու: Ան պիտի նստած է մեր կողքին. աւելի ճիշդ մեր գլխին փռած իր մինտերը, եւ ոտքերը ծալած մեր կրծքին վրայ, այժմ աւելի հաստատ քան երբեք:

Ընդհակառակը, նշանները ուշադրութեամբ դիտողին համար, ուրիշ փաստ մը կայ երեւութապէս դեռ սրդտիկ բայց, մեզ համար, շատ աւելի կարեւոր քան թուրքին տեղատուական շարժումը վիճենային Անդօրա:

Այն մակընթացական շարժումն է ա՛ն որ սկըսած է դժադրուիլ այս կողմէն: 1914-ի սահմանը չէ այլեւս այն դիժը, որ թուրքին կը բաժնէ Ռուսիայէն:

Գիժը տեղափոխուած է քայլ մը դէպի արեւելք: Եւ թուրքին աչքերը, այդ դժին վրայէն կը նային դէպի հեռուն:

Կը նային վառ երազներով ու վայրագ ցանկութիւններով լեցուած:

Համաքաղաքական ծրագիրն է այդ:

Եւ մենք նոր դրժոյցով մը կը խօսինք այդ մասին:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0425826

18213